

بررسی انواع حاشیه در قالی‌های دوره صفوی

وحیده حسامی^۱، محمد امین حاجی زاده^۲

۱- عضو هیأت علمی دانشکده هنر دانشگاه بیرجند (نویسنده مسئول)

۲- عضو هیأت علمی دانشکده هنر دانشگاه بیرجند

چکیده

طرح از ویژگی‌های اصلی و بنیادی هر قالی است و از عوامل مهم و تعیین کننده در طرح فرش، جایگاه حاشیه و نحوه ترکیب بندی و طراحی آن است که بسیار تنوع پذیر می‌باشد. حاشیه از عناصر ثابت، سنتی و اصیل فرش و جزء لاینفک آن محسوب می‌شود و نقش بسزایی در ایجاد فضای بصری مناسب از نظر زیبایی‌شناسی در طرح قالی دارد. تنوع نقوش حاشیه در دوران‌های تاریخی فرش، همپای تنوع در طرح متن همواره مورد توجه طراحان قالی بوده است. نیاز گسترده و سلیقه‌های مختلف در زمینه طراحی فرش‌ها، بازنگری و تجدید نظر بر طرح‌ها و نقشه‌های موجود را لازم می‌نماید. در دوره صفوی که از درخشان‌ترین دوره‌های هنر ایران است، توجه ویژه‌ای به قالی بافی شده است، پژوهش در خصوص ویژگی‌های هنر قالی بافی این دوران، زوایای تازه‌ای در خصوص این هنر فرا روی هنرشناسان قرار می‌دهد. بر این اساس در این پژوهش، مطالعه نمونه‌های برجسته‌ای از قالی‌های صفوی با تمرکز بر شناخت انواع نقوش حاشیه و عناصر به کار رفته در آن‌ها مورد توجه بوده است. پژوهش از نوع بنیادی و کیفی است که به روش تحلیلی- توصیفی انجام شده است، گردآوری اطلاعات با استناد به منابع کتابخانه‌ای است و نتایج حاصل از آن در جدول و نمودار ارائه شده است. در بررسی انجام شده بر روی نمونه آماری مورد نظر مشخص شد، حاشیه‌های این دوره اکثراً به صورت حاشیه‌های سه گانه‌اند که با نقش‌هایی کاملاً متفاوت و متنوع کار شده‌اند. حاشیه‌ها به نسبت متن پهن‌ترند، حاشیه‌ی کوچک بیرونی به طرز مشهودی پهن‌تر از حاشیه‌ی کوچک درونی است. همچنین کاربرد نقش‌های کتیبه‌ای بیشتر از سایر نقش‌هاست. بیشتر طرح‌هایی که در حاشیه‌های این دوره به کار رفته است، شامل طرح‌های کتیبه‌ای، شاه عباسی، اسلیمی و قالی بندی است که به همراه نقوشی از سر حیوانات، انسان، فرشته و موجودات افسانه‌ای طراحی شده‌اند.

واژگان کلیدی: دوره صفوی، قالی، طرح، حاشیه.

1- Email: hesami@birjand.ac.ir

2- Email: ma.hajizadeh@birjand.ac.ir

Investigating the Types of the Borders in Safavid Carpets

Vahideh Hesami¹
Mohammad Amin Hajizadeh²

1. Academic staff, Faculty of Arts, University of Birjand, Birjand, Iran (Corresponding Author)
2. Academic staff, Faculty of Arts, University of Birjand, Birjand, Iran

Abstract

The design is always regarded as the principal feature of the carpet. One of the important and determining factors in the design of the carpet is the significance of the border and its role in the overall composition. The border is one of the consistent, traditional and original elements of the carpet which plays an indispensable role in creating a visually appropriate space in the carpet design. The variety of borders in the historical periods of carpets' design has always been considered by carpet designers. Thus, extensive needs and different tastes in the field of carpet design require review and revision of existing designs and plans. In the Safavid period, which was one of the most brilliant periods of Iranian art, special attention was paid to the carpet weaving. Accordingly, in this study, the authors focused on the prominent exemplars of Safavid carpets with a special attention on recognizing the types of border designs and the elements which were used. The research as the fundamental and qualitative study has been carried out by the analytical and descriptive methods. The main data was collected through the library studies, and the results were presented through the proper tables and diagrams. The results of this study demonstrate that the borders of the Safavid carpets were mostly designed in the form of triple margins. Furthermore, the borders were wider than the principal design, and the small outer edge was visibly wider than the small inner edge. While the use of inscription designs was more popular than other ones, most of the designs used in the borders of this period included Shah Abbasi, arabesque, and framing which were ornamented with motifs of animals, humans, angels and mythical creatures.

Keywords: Safavid carpets, carpet design, border design.

---

1. Email: hesami@birjand.ac.ir
2. Email: ma.hajizadeh@birjand.ac.ir

اوج هنر فرش‌بافی ایران را باید در دوران حکومت سلسله‌ی صفویان جستجو کرد. در واقع برخی از عالی‌ترین قالی‌های ایران که تنها نمونه‌های باقیمانده از دوران عظمت این هنر می‌باشند، متعلق به دوران حکومت پادشاهان صفوی است (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۷). همچنین طرح‌های قالی از خلاقیت و نبوغ هنرمندان این عصر چنان بارور می‌شوند که پس از گذشت چند صد سال، هنوز مورد تقلید بوده و با همه کوششی که برای گشودن راهی به فراسوی چهارچوبه هنری این دوران معمول شد جز در تعدادی معدود توفیق چندانی نصیب طراحان نقش قالی نگردید، گویی تمام نگاره‌ها و نقوش ممکن، از پیش به دست این هنرمندان چیره دست طرح و تکمیل شده‌اند (نصیری، ۱۳۸۲: ۴). حاشیه از بخش‌های مهمی است که نقش بسزایی در ایجاد فضای بصری مناسب در طرح قالی دارد و به وسیله خطوط مستقیم از بخش میانی (متن، زمینه) آن جدا می‌گردد و مانند قابی نقش و نگار زیبای متن را در بر می‌گیرد (دانشگر، ۱۳۹۰: ۱۹۵).

در این پژوهش با مطالعه طرح حاشیه قالی‌های دوره صفوی و طبقه‌بندی و بررسی قواعد و روابط حاکم بر آن‌ها سعی شده تا شناخت بیشتری از طرح قالی‌ها حاصل شود تا بتوان به ساختار کیفی آن‌ها پی برد.

بر این اساس در این پژوهش این پرسش‌ها مد نظر است:

تنوع حاشیه در قالی‌های دوره صفوی چگونه است؟

نقوش مورد استفاده در حاشیه‌های قالی عهد صفوی چیست؟ از دوره صفوی تعداد قابل توجهی از قالی‌های ارزشمند و با کیفیت به یادگار مانده است که در موزه‌های داخلی و خارجی همچنان موجود است. به دلیل تعدد قالی‌های این دوره، در این پژوهش مجال پرداختن به تعدادی از نمونه‌های برگزیده این دوره امکان‌پذیر شد. لذا در این پژوهش با بررسی ۵۶ نمونه از قالی‌های این دوره که دارای تنوع و کیفیت لازم تصویری است، ضمن اشاره به اهمیت حضور حاشیه و بررسی انواع آن‌ها در قالی‌های این دوره، به تجزیه، تحلیل و نتیجه‌گیری پرداخته شده است.

پیشینه‌ی پژوهش:

در منابع مختلفی به پیشینه‌ی هنر قالی‌بافی دوره صفوی اشاره شده و به زوایای این هنر پرداخته شده است که دانشگر (۱۳۷۲)، ژوله (۱۳۸۱)، حصوری (۱۳۸۲)، صور اسرافیل (۱۳۷۱) از جمله آن‌هاست. اما در خصوص حاشیه‌ی قالی پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله:

رهبرنیا و یزدان پناه (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نقش و قاب حاشیه در فرش‌های عشایر افشار در تلفیق نگرش جورج زیمل و رویکرد بازتاب» به مفاهیم مرتبط با حاشیه و مطالعه موردی آن در گونه‌های فرش عشایری افشار پرداخته‌اند.

رشادی و مراثی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی جایگاه حاشیه در فرش‌های تصویری دوره قاجار» به مفاهیم، جایگاه و تحولات حاشیه در فرش‌های تصویری دوره قاجار پرداخته است.

منبع پژوهشی دیگری در خصوص حاشیه فرش، خصوصاً بررسی و طبقه‌بندی حاشیه‌های فرش دوره صفوی وجود ندارد.

تعریف حاشیه، نسبت و تنوع آن در طراحی سنتی ایران:

حاشیه عبارت است از نوارهایی کم و بیش پهن و باریک ساده و یا تزئین یافته، که در کناره‌ی قالی نقش بسته و متن را در میان می‌گیرد و از یک سو همچون دیوار، وسیله‌ای است برای محدود کردن زمینه‌ی قالی و از سوی دیگر به بیننده امکان می‌دهد تا نقش‌هایی را که بیانت‌ها به نظر می‌رسد در محدوده‌ی زمینه خوب بنگرد (آذریاد، ۱۳۷۲: ۱۴۲). به همین دلیل طراحان قالی ایران حاشیه را به عنوان پایه، اساس و زیر بنا تلقی کرده و عقیده دارند که اگر حاشیه نباشد، نظر بیننده بر روی طرح «متمرکز» نخواهد شد و از این نظر، حاشیه را وسیله‌ای برای جلوه‌گر شدن طرح اصلی قالی می‌دانند (ادواردز، ۱۳۶۸: ۴۴).

همچنین حاشیه‌های مکرر در قالی‌ها به خصوص حاشیه پهن و مشخص میانی به دیوارهای فردوس توصیف شده‌اند. فردوس باغی است محصور، با چند حصار پشت سر هم (هفت دیوار)

که یک حصار آن از همه بلندتر و پهن تر است به طوری که اهریمن نتواند به آن راه پیدا کند (ژوله، ۱۳۹۰: ۲۶).

معمولاً حاشیه‌های قالی بدون توجه به تعداد و انواع آن از لحاظ نقش، رنگ‌آمیزی و ابعاد با یکدیگر و با متن و زمینه فرش در ارتباط می‌باشد. این ارتباط که بیشتر در حاشیه‌ی پهن و زمینه مشاهده می‌گردد نه از جهت تبعیت کامل حاشیه از متن بلکه تناسب و هماهنگی آنان مد نظر است (دانشگر، ۱۳۹۰: ۱۹۸). «حاشیه از لحاظ ابعاد و اندازه باید یک سوم نصف عرض یا یک ششم کل عرض فرش محاسبه گردد. این اندازه‌ها شامل نوار ساده باف دور قالی، طره‌ها و حاشیه‌های باریک و حاشیه پهن است. البته این قاعده کلی تقسیم‌بندی و تعیین اندازه در فرهنگ قالی بافی کشور معمول است ولی گاهی برخی از طراحان قالی از قاعده فوق عدول و نه تنها اندازه آن را تغییر می‌دهند بلکه تعداد آن‌ها را نیز کاهش یا افزایش می‌دهند» (وکیلی، ۱۳۸۲: ۱۵۸).

به طور کلی بر اساس تناسب معمول، حاشیه از دو بخش حاشیه اصلی و باریک تشکیل می‌شود که البته تعداد آن‌ها همانطور که گفته شد متغییر است. حاشیه‌ی اصلی را به نام حاشیه‌ی پهن نیز می‌شناسند. «طرفین حاشیه اصلی محدود به یک یا دو، گاهی تا چهار حاشیه نوارگونه باریک است. نقش و نگاره‌ها و رنگی که در تزئین آن به کار می‌رود به طور معمول با نقش و رنگ متن قالی هماهنگ است؛ ولی برخی از طراحان و بافندگان روستایی و ایلیاتی سلیقه‌ی شخصی خود را اعمال کرده و طرح و نقش آن را متفاوت با سایر بخش‌های قالی تهیه می‌کنند. حاشیه یکی از بخش‌های مهم سطح قالی به شمار می‌رود چرا که گاهی نوع حاشیه و کیفیت آن در تشخیص محل بافت فرش کمک مؤثری می‌کنند. گاهی در حاشیه‌ی اصلی علاوه بر نقشه اطلاعاتی چون نام بافنده، محل بافت، نام سفارش دهنده طرح و نقشه، تاریخ بافت، محل استفاده مثلاً (اماکن متبرکه یا کاخ) و گاهی مضامین قرآنی و اشعار و عبارات فارسی را با خطوط نستعلیق و نسخ و ... می‌بافند» (همان: ۱۵۸).

«طره عبارت است از پهنای باریک که در طرفین حاشیه کوچک قرار می‌گیرد و دارای نقش‌های ساده و تکراری

می‌باشد» (نیرومند، ۱۳۸۶: ۹۰).

حاشیه‌ها علاوه بر تعداد و تقسیمات، از دیدگاه‌های متفاوتی می‌تواند مورد بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گیرد:

۱) از لحاظ تکرار: حاشیه‌ها براساس شیوه طراحی واگیره آن انواع گوناگونی دارند که عبارتند از:

الف- حاشیه‌های بدون تکرار: نقش حاشیه در هیچ جای قالی مشابه ندارد.

ب- حاشیه‌های یک چهارم: این نوع حاشیه از گوشه تا نصف عرض و نصف طول طراحی می‌شود.

ج- واگیره‌ای: یک جزء یا واگیره طراحی شده و این واگیره به صورت سلسله در تمام طول و عرض قالی تکرار می‌شود (صمیمی اول، ۱۳۸۳: ۷۳). «تقسیم‌بندی فوق فقط مربوط به حاشیه پهن بوده و در مورد حاشیه باریک این تقسیم‌بندی مبنایی ندارد زیرا صد در صد حاشیه‌های باریک واگیره‌های هستند» (وکیلی، ۱۳۸۲: ۷۳).

۲) از لحاظ وضعیت: وضعیت به معنی قالب‌بندی و ساخت بدنه اصلی حاشیه‌ی قالی است که از لحاظ ترکیب چگونه طراحی شده است و مربوط به تمام اجزاء حاشیه شده و قسمتی خاص را در بر نمی‌گیرد. انواع متداول آن حاشیه ساده، حاشیه مرکب، حاشیه مداخل و حاشیه‌های آزاد است که طراح می‌تواند به دلخواه خود و درخور طرح متن، حاشیه‌ای را انتخاب و طراحی نماید (صمیمی اول، ۱۳۸۳: ۷۴).

۳) از لحاظ نوع طرح: در بسیاری از موارد شاهد بکار بردن نام خاصی برای حاشیه‌ها هستیم به عنوان نمونه؛ حاشیه جنگلی، حاشیه قلمدانی یا کتیبه‌ای، این نوع اسم گذاری فقط مخصوص حاشیه‌ی بزرگ است یعنی نوع طرح حاشیه بزرگ، تعیین کننده کلمه وابسته به حاشیه است این گونه نام در سراسر مناطق فرش بافی در میان طراحان فرش رایج است (همان: ۷۷).

انواع حاشیه در قالی‌های صفوی از نظر طرح:

تنوع در طرح حاشیه‌ها به قدری زیاد است که شاید بتوان گفت به اندازه تعداد قالی‌های موجود حاشیه وجود دارد اما تعدادی از این حاشیه‌ها از گستردگی و تکرار بیشتری برخوردارند و

به کرات در قالی مناطق مختلف ایران و در دوره‌های متفاوت بافته شده‌اند. البته همانند تقسیم‌بندی نوزده‌گانه که در قالی ایران صورت گرفته در تعریف و تقسیم‌بندی طرح‌های حاشیه نیز مشابهت و همانندی وجود دارد به گونه‌ای که برخی از حاشیه‌ها را میتوان با دو عنوان ذکر کرد. به عنوان مثال؛ حاشیه‌ی سبزی‌کار مشابهت زیادی با حاشیه‌ی دسته گلی دارد و یا حاشیه‌ی آزاد با تلفیقی. احتمالاً ذکر عنوان خاص به حاشیه‌های مشابه، وابستگی مستقیم با نقشه متن فرش دارد که حاشیه در آن به کار رفته است و نگارنده نیز در طبقه‌بندی حاشیه‌ها این نکته را مورد توجه قرار داده است. این تقسیم‌بندی و نام‌گذاری بر اساس نقش حاشیه‌ی اصلی یا پهن در نظر گرفته شده است.

حاشیه‌هایی که در قالی‌های دوره صفوی تکرار شده عبارتند از :

۱- حاشیه‌ی اسلیمی

عناصر اصلی تشکیل دهنده این حاشیه انواع اسلیمی‌ها، بندهای اسلیمی، سر اسلیمی‌ها با عناصر تزئینی مختلف به خصوص دهان اژدری هستند. در برخی نمونه‌ها اسلیمی‌های ماری برای پیوستگی عناصر بر متن حاشیه اضافه می‌شوند. هر چند این حاشیه به فراوانی حاشیه‌های شاه عباسی نیست اما می‌توان این نوع از حاشیه را امروزه در فرش‌های منطقه اصفهان، نائین و کاشان که کاربرد عناصر اسلیمی در متن قالی متداول‌تر است مشاهده نمود. معمولاً در قالی‌هایی که متن آن منقوش به طرح‌های اسلیمی است، از نقوش اسلیمی در حاشیه نیز استفاده می‌شود.

۲- حاشیه‌ی کتیبه‌ای

ترکیب کلی این حاشیه را اشکال هندسی شش ضلعی در نقشه‌های شکسته و قاب‌هایی با خطوط منحنی در نقشه‌های گردان تشکیل می‌دهند، درون قاب‌ها را نگاره‌هایی چون گل و گیاه، تصاویر جانوران، خطوط اسلیمی و درخت تشکیل می‌دهند که گاهی بدون پیوستگی در سراسر حاشیه تکرار می‌شوند، در برخی از نقشه‌ها به جای گل و گیاه و نگاره‌های دیگر، عبارت فارسی، احادیث، روایات، مضامین خاص، آیات قرآنی و یا اشعار بافته می‌شوند. البته کتیبه در قالی‌بافی محل

بافتن نام طراح، نام سفارش‌دهنده تولید قالی، نام بافنده و تاریخ بافت و همچنین محل استفاده فرش نیز بوده است که همه‌ی این‌ها از دلایل انتخاب اسم این حاشیه می‌تواند باشد. در گذشته مرسوم بوده که پهلوانان پارچه‌هایی را با آیات قرآنی و ادعیه به شیوه سوزن دوزی شده تزئین می‌کردند و بر بازوان خود می‌بستند هنوز این سنت در برخی از شهرها پا برجاست که به آن بازوبند پهلوانی گفته می‌شد، ممکن است نقشه‌ی این بازوبندها بر فرش دستباف راه یافته باشد چرا که گاهی به حاشیه‌ی کتیبه‌ای، حاشیه‌ی بازوبندی نیز می‌گویند.

۳- حاشیه‌ی قابی‌بندی

این حاشیه از اسلیمی‌های پهن گلداری تشکیل شده است که مانند قابی گل‌های شاه عباسی را در آغوش گرفته‌اند. در داخل این اسلیمی‌های نیمه شکسته فرم‌های ساده‌ای از گل‌های گرد و برگ‌ها دیده می‌شود.

۴- حاشیه‌ی قابی

این نوع حاشیه از قاب‌های منتظم هندسی کوچک و بزرگ همانند گره‌های هندسی دارای نقشمایه‌های مختلف تشکیل شده است. تزئینات داخل این قاب‌های هندسی می‌تواند متشکل از عناصر گردان و یا شکسته باشد. این حاشیه قابلیت تطبیق‌پذیری با انواع طرح‌ها را داراست و در طرح‌های لچک ترنج، افشان، محرابی و ... می‌تواند استفاده شود.

۵- حاشیه‌ی سینوسی

شکل کلی آن تداعی کننده منحنی سینوسی شکل است که حاشیه را به دو قسمت می‌کنند که این دو قسمت می‌تواند از لحاظ رنگی متفاوت ولی از لحاظ نقش و طرح یکسان باشد. در مجموع حاشیه‌ای متفاوت و پر کار است و تنوع و شکل ویژه آن حاشیه‌ای بدیع را به وجود آورده است.

۶- حاشیه‌ی جانوری

این نوع حاشیه بیشتر در قالیچه‌های شکارگاه، تصویری و در بعضی از قالی‌های لچک ترنج و افشان دیده می‌شوند. روشن است عنصر قالب در اکثر این حاشیه‌ها، حیواناتی چون شیر، پلنگ، گرگ، روباه، آهو، گوزن، خرگوش و پرندگان است. حیوانات نام برده شده در اشکال و حالات گوناگون درحال نبرد و یا جست و خیز طراحی شده‌اند.

عوامل تزئینی کمکی در حاشیه جانوری، اغلب بوته‌ها، انواع گل‌های شاه عباسی، پروانه‌ای، گرد، برگ‌های ختایی و اسلیمی‌ها هستند که در پر کردن فضاهای خالی نقش به سزایی دارند.

۷- حاشیه‌ی شاه عباسی

گل‌های شاه عباسی، لاله عباسی و پروانه‌ای به تعداد زیاد در کل حاشیه قالی به کار رفته است و از نظر اندازه و اهمیت جزء عناصر غالب به شمار می‌آیند. اگرچه ممکن است در این حاشیه‌ها سایر عناصر مانند اسلیمی‌های پیچان و انواع حیوانات و پرندگان نیز دیده شوند اما از لحاظ بصری به نسبت گل‌های شاه عباسی در درجه دوم قرار می‌گیرند.

۸- ختایی جانوری

در این حاشیه عناصر ختایی اعم از گل‌های متنوع و دسته برگ‌ها به همراه پرندگان و حیوانات دیگر از نظر بصری در یک درجه از اهمیت قرار دارند و از حیوانات برای پر کردن فضاهای

خالی بین عناصر ختایی استفاده شده است.

۹- حاشیه‌ی ترکیبی بر مبنای متن (موجودات افسانه‌ای، فرشته، انسان)

این نوع حاشیه از تلفیق عناصر و موتیف‌های گوناگون که معمولاً در متن قالی‌ها نیز به کار رفته‌اند به وجود آمده است. استفاده از فرم‌های انسانی، فرشتگان در حالت‌های مختلف و موجودات تخیلی زیبایی خاصی به این حاشیه بخشیده است.

تجزیه و تحلیل حاشیه‌های به کار رفته در قالی صفوی

در این قسمت کلیه نقوش به کار رفته در حاشیه‌ی قالی‌های دوره صفوی (۵۶ مورد) در جدولی طبقه‌بندی و ارائه شده و مشخصات قالی (نام و طرح زمینه قالی)، تاریخ بافت، موزه محل نگهداری و نوع طرح حاشیه قالی به همراه توضیحاتی درباره نوع تزئینات به کار رفته در آن نیز ذکر شده است.

جدول ۱: بررسی انواع حاشیه در نمونه آماری (نگارندگان: ۱۳۹۱)

نام قالی	طرح قالی	طرح حاشیه	نام موزه و تاریخ بافت	توضیحات	تصویر	
۱	قالی شکارگاه	لچک ترنج شکارگاه	قالی‌بندی	موزه پولدی پترزولی، میلان اواخر قرن ۹ هجری (بصام، ۱۳۸۳: ۳۵).	حاشیه‌ی پهن از اسلیمی گلداز تشکیل شده است که قاپهای گلداری را در آغوش گرفته و در مقایسه با متن از جلوه کمتری برخوردار است. پوپ، لوح ۱۱۱۸	
۲	قالی چلسی	لچک ترنج	سینوسی	موزه ویکتوریا و آلبرت لندن نیمه اول قرن ۱۰ می‌خورد (بصام، ۱۳۸۳: ۳۶).	حاشیه‌ی پهن با اسلیمی دو زمینه‌ی لاک‌ی و سورمه‌ای که با ترکیبی از نقوش اسلیمی و ختایی، به ویژه اسلیمی ماری، تزئین شده و در زمینه‌ی سورمه‌ای، نقشی از سیمرغ و اژدها و در زمینه‌ی لاک‌ی نقشی از گرفت و گیر به چشم می‌خورد (بصام، ۱۳۸۳: ۳۶).	پوپ، لوح ۱۱۳۰
۳	قالی شیخ‌صفی	لچک ترنج قندیلی	کتیبه‌ای	موزه ویکتوریا و آلبرت لندن سال ۹۱۸ کرده‌اند (بصام، ۱۳۸۳: ۳۸).	حاشیه‌ی پهن قالی با کتیبه‌های بازوبندی شکل گرفته و ترکیبی از نقوش اسلیمی و ختایی به خصوص اسلیمی‌های ماری آن را تزئین کرده‌اند (بصام، ۱۳۸۳: ۳۸).	پوپ، لوح ۱۱۳۶

 <p>پوپ، لوح ۱۱۳۸</p>	<p>حاشیه‌ی بسیار پهن قالی نیز هماهنگ با نقوش متن با تلفیقی از نقوش اسلیمی توسازی شده با گل و برگ‌های ختایی تزئین شده است. اسلیمی‌های ماری نیز مجدداً در این تزئینات شرکت کرده‌اند. (بصام، ۱۳۸۳: ۳۹).</p>	<p>موزه متروپولیتن، نیویورک اوایل قرن ۱۰</p>	<p>اسلیمی</p>	<p>ترنج‌دار اسلیمی</p>	<p>قالی ترنج‌دار اسلیمی</p>	<p>۴</p>
 <p>پوپ، لوح ۱۱۴۰</p>	<p>در حاشیه‌ی اصلی، گل‌های شاه عباسی ظریف و پیچیده، که ماهرانه با برگ‌های روی هم افتاده، یک در میان غزالان و نیلوفرهای آبی را در خود محصور کرده‌اند. (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۶۵۶).</p>	<p>موزه هنرهای تزئینی، پاریس اوایل قرن ۱۰</p>	<p>ختایی جانوری</p>	<p>ترنج و باغ</p>	<p>قالی ترنج و باغ</p>	<p>۵</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۴۳)</p>	<p>حاشیه‌ی پهن قالی نیز هماهنگ با متن، با طرح بازوبندی و نقش زیبا و قدرتمند اسلیمی که نقوش ختایی آن را همراهی کرده‌اند، تزئین شده است. چرخش بلند اسلیمی در حاشیه‌ی پهن را دو چندان کرده است (بصام، ۱۳۸۳: ۴۱).</p>	<p>موزه هنرهای دستی، وین اوایل قرن ۱۰</p>	<p>کتیبه‌ای</p>	<p>قابی‌بندی</p>	<p>قالی ترنج‌دار</p>	<p>۶</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۴۶)</p>	<p>حاشیه‌ی زمینه‌ی طلایی از قاب‌های بازوبندی تشکیل شده است با بهاری‌های به خط نستعلیق با مطلع «ساقی برآمد ابر بهاران - شد سبزه و گل خرم ز باران». قاب‌های هشت پر هلالی شکل نیز با زمینه‌ای سورمه‌ای با اسلیمی و ختایی. (بصام، ۱۳۸۳: ۴۲).</p>	<p>موزه هنرهای تزئینی، پاریس اوایل قرن ۱۰</p>	<p>کتیبه‌ای</p>	<p>لچک ترنج کتیبه‌دار</p>	<p>قالی ابریشمی ترنج‌دار</p>	<p>۷</p>
 <p>(بصام، ۱۳۸۳: ۴۳)</p>	<p>حاشیه از بندهای اسلیمی نیرومند به همراه چرخش ساقه‌های ختایی‌ها شکل گرفته.. (بصام، ۱۳۸۳: ۴۳)</p>	<p>موزه ملی ایران، تهران نیمه دوم قرن ۹</p>	<p>اسلیمی</p>	<p>لچک ترنج اسلیمی</p>	<p>قالی ابریشمی ترنج‌دار</p>	<p>۸</p>
 <p>(بصام، ۱۳۸۳: ۴۴)</p>	<p>حاشیه‌ی پهن با نقش بازوبندی، دارای قاب‌هایی که در قاب‌های کشیده با زمینه‌ای لاک‌ی رنگ طراحی شده‌اند که مقابل هم نشسته و ظرف میوه‌ای پیش رو دارند. در قاب‌های هشت پر دایره‌ای شکل که زمینه‌ای کرم رنگ دارند نیز طاووس‌هایی طراحی شده‌اند و درختچه‌ای پر گل در میان دارند. (بصام، ۱۳۸۳: ۴۴)</p>	<p>موزه ملی ایران، تهران نیمه دوم قرن ۱۰</p>	<p>کتیبه‌های</p>	<p>لچک ترنج اسلیمی</p>	<p>قالی ابریشمی ترنج‌دار</p>	<p>۹</p>

 <p>(پوپ، لوح ۱۱۵۶)</p>	<p>حاشیه اشعاری را به خط نستعلیق در خود جای داده است که مضامینی در مدح و ثنای حضرت رسول دارد: «ای بر سپهر جایب - قالیچه چرخ زیر پایت» قابهای کوچکتر حاشیه با نقش زیبای چهار اسلیمی و چهار گل شاه عباسی تزئین شده که بر وقار قالیچه افزوده است (بصام، ۱۳۸۳: ۴۵).</p>	<p>موزه ملی ایران، تهران نیمه دوم قرن ۱۰</p>	<p>کتیبهای</p>	<p>ترنجی کتیبه دار</p>	<p>قالی ابریشمی ترنج دار</p>	<p>۱۰</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۴۸)</p>	<p>حاشیه‌ی قالی با ترکیبی از بندهای پهن اسلیمی گلدار و قاب‌هایی با گل‌های شاه عباسی تزئین شده است که تناسبی با متن قالی ندارد. گل‌های ختایی و گل‌ریزه‌های اطراف آن که با ساقه‌های ظریف، بند اسلیمی‌ها را دور زده‌اند (بصام، ۱۳۸۳: ۴۶).</p>	<p>موزه ملی هنر، واشنگتن نیمه اول قرن ۱۰</p>	<p>قابی‌بندی</p>	<p>ترنجی حیوان‌دار</p>	<p>قالی ابریشمی حیوان‌دار</p>	<p>۱۱</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۵۴)</p>	<p>حاشیه با بندهای پهن اسلیمی گل‌دار تزئین شده و نقش شیری را در خود جای داده که در حال شکار است. قاب‌های بزرگ منقش به گل‌های شاه عباسی نیز اسلیمی‌ها را همراهی می‌کنند. همراه با اشعاری در حاشیه (بصام، ۱۳۸۳: ۴۷).</p>	<p>موزه پولدی - پترزولی، میلان زمان نامعلوم</p>	<p>قابی‌بندی</p>	<p>حیوان‌دار ترنجی</p>	<p>قالی منظره حیوانات</p>	<p>۱۲</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۷۴)</p>	<p>حاشیه‌های زیبا و کم‌نظیر قالی که با ترکیبی از نقوش اسلیمی ماری و گل و برگ ختایی به همراه نقوشی از سر حیوانات طراحی شده‌اند، حاشیه درونی نیز از نوع کتیبه‌ای به همراه متن است (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۷).</p>	<p>موزه هنرهای دستی، وین نیمه اول قرن ۱۰</p>	<p>اسلیمی</p>	<p>افشان حیوان‌دار</p>	<p>قالی منظره گل باحیوانات</p>	<p>۱۳</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۹۱)</p>	<p>حاشیه‌ی زمینه لاک‌ی قالی دارای نقشی از یک پری است که زانو زده و در حال پذیرایی از پری دیگری است که نشسته و جامی در دست دارد. نقوش اسلیمی و ختایی، به خصوص پرندگان، نقوش این حاشیه را کامل کرده‌اند. (بصام، ۱۳۸۳: ۵۲)</p>	<p>موزه هنر دستی وین اواسط قرن ۱۰</p>	<p>بر مبنای متن فرشته</p>	<p>لچک ترنج شکارگاه</p>	<p>قالی شکارگاه</p>	<p>۱۴</p>
 <p>(بصام، ۱۳۸۳: ۵۵)</p>	<p>در حاشیه‌ی پهن خوانین و سلاطین مشاهده می‌شوند که در حال استراحتند و اطرافیان و خدمتکاران در حال پذیرایی و صحبت درختچه‌ها و بوته‌های گل نیز زمینه‌ی لاک‌ی حاشیه را تزئین کرده‌اند. (بصام، ۱۳۸۳: ۵۵)</p>	<p>موزه هنرهای زیبا، بوستن نیمه اول قرن ۱۰</p>	<p>بر مبنای متن (انسان)</p>	<p>لچک ترنج شکارگاه</p>	<p>قالی شکارگاه</p>	<p>۱۵</p>

 <p>(پوپ، لوح ۱۱۹۹)</p>	<p>در حاشیه وظیفه‌ی ایجاد حرکت موج، که معمولاً به وسیله‌ی بند اسلیمی و یا ساقه ختایی به دست می‌آید، به پرندگان سپرده شده است که گل‌های شاه عباسی بزرگی را در بر گرفته و بر پیرامون طرح در چرخشاند (بصام، ۱۳۸۳: ۵۶).</p>	<p>موزه متروپولیتن، نیویورک اواسط قرن ۱۰</p>	<p>ختایی جانوری</p>	<p>گرفت و گیر</p>	<p>قالی ابریشمی حیوان دار</p>	<p>۱۶</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۲۰۱)</p>	<p>ترکیبی از گل‌های شاه عباسی و برگ چناری نیز تزئینات حاشیه‌ی پهن را به وجود آورده‌اند که با زمینه‌ی طلایی رنگ، همانند قاب مطالی قلمزنی شده‌ای متن زیبا و شکوهمند را در گرفته است. (بصام، ۱۳۸۳: ۵۷).</p>	<p>موزه گوپلن، پاریس اواسط قرن ۱۰</p>	<p>شاه عباسی</p>	<p>لچک ترنج ختایی</p>	<p>قالی ابریشمی ترنج دار</p>	<p>۱۷</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۲۱۴)</p>	<p>حاشیه‌ی قالی با زمینه‌ای لاک‌ی رنگ دارای قاب‌هایی برگ‌ی و هشت پر است که با نقش انسانی و گل و برگ و فرشتگان بالدار تزئین شده و فواصل میانی قاب‌ها نیز با طرح گرفت و گیر و برگ‌های کشیده دنداندار پوشانده شده است. (بصام، ۱۳۸۳: ۵۸).</p>	<p>موزه هنرهای تزئینی، پاریس اواسط قرن ۱۰</p>	<p>قابی</p>	<p>تصویری لیلی و مجنون</p>	<p>قالی منظره‌دار</p>	<p>۱۸</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۸۵)</p>	<p>نقوش حاشیه‌ی پهن قالی به خوبی پیاده شده و مجموعه‌ای از گل‌های درشت شاه عباسی است که با ساقه‌ای به هم پیوند خورده‌اند. گردش ظریف نقوش ختایی توانسته است فضای بین گل‌ها و برگ‌ها را پر کند. (بصام، ۱۳۸۳: ۵۹).</p>	<p>موزه آستان قدس رضوی، مشهد اواخر قرن ۱۰</p>	<p>شاه عباسی</p>	<p>افشان شاه عباسی</p>	<p>قالی گل‌دار اسلیمی</p>	<p>۱۹</p>
 <p>(بصام، ۱۳۸۳: ۶۰)</p>	<p>نقوش حاشیه‌ی پهن از گل‌های شاه عباسی تشکیل شده و در آن به شکل بدیع، صورت شیر در وسط گل طراحی شده که گلبرگ‌های آن یال شیر را به وجود آورده. نقوش گوشه‌های این حاشیه نیز در بالا و پایین قالیچه متفاوت است (بصام، ۱۳۸۳: ۶۰).</p>	<p>موزه هنرهای تزئینی، پاریس اواسط نیمه دوم قرن ۱۰</p>	<p>شاه عباسی</p>	<p>گرفت و گیر</p>	<p>قالی حیوان دار</p>	<p>۲۰</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۸۲)</p>	<p>حاشیه دارای طرح بدیع است و از قاب‌های متنوع و هشت پر به هم پیوسته‌ای با رنگ زمینه‌ی متفاوت تشکیل شده است. این قاب‌ها با نقوش اسلیمی و ختایی تزئین شده‌اند. (بصام، ۱۳۸۳: ۶۲).</p>	<p>موزه فرش ایران، تهران نیمه دوم قرن ۱۰</p>	<p>قابی</p>	<p>حیوان دار</p>	<p>قالی حیوان دار</p>	<p>۲۱</p>

	نقوش حلزونی و اسلیمی ماری، نقوش ختایی را همراهی کرده‌اند (بصام، ۱۳۸۳: ۶۶).	موزه ملی، مونیخ اواسط قرن ۱۰	اسلیمی	لچک ترنج	قالی ابریشمی ترنج دار	۲۲
	حاشیه این قالی نقوش اسلیمی، گل‌ها و گیاهان را به صورت هندسی نشان می‌دهد	مالک کنونی ناشناس اوایل سده ۱۱ هجری	قابی بندی	قابی درختی	قاب قابی و درختی	۲۳
	حاشیه استوار و تشکیل شده از قاب‌هایی که درهم بسته شده و به مانند قطعات ظریف سنگ‌های تراشیده متصل هستند. (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۶۳۷)	در تملک خصوص اوایل سده ۱۰ هجری	قابی	لچک ترنج کتیبه‌دار	لچک ترنج	۲۴
	حاشیه کتیبه‌ای به همراه شاخه‌های اسلیمی و ختایی درون قاب‌ها	مجموعه هانیریش وولف سده ۱۰ هجری	کتیبه‌ای	لچک ترنج افشان	لچک ترنج	۲۵
	حاشیه واگیره‌ای و با نقوش هندسی تکراری	مالک کنونی ناشناس نیمه اول سده ۱۰	قابی بندی	لچک ترنج کتیبه‌دار	لچک ترنج	۲۶
	حاشیه واگیره‌ای	مجموعه خانم رینی راجرز نیمه‌های سده ۱۰	قابی بندی	لچک ترنج افشان	لچک ترنج	۲۷
	حاشیه واگیره‌ای	موزه گلبنگیان، لیسبون نیمه اول سده ۱۰	قابی بندی	لچک ترنج اسلیمی	لچک ترنج	۲۸

 <p>(پوپ، لوح ۱۱۲۵)</p>	<p>طرح حاشیه ساده شده و تاحدودی خشک و بی روح جلوه می‌کند</p>	<p>موزه هنرهای صناعی وین اواخر سده ۱۰ ه</p>	<p>قابی‌بندی</p>	<p>قابی ترنج دار</p>	<p>قاب قابی ترنج دار</p>	<p>۲۹</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۲۶)</p>	<p>شبکه‌های پر قوت از اسلیمی‌های رنگارنگ درهم پیچیده مضرس و گوشه‌دار با نیرویی شگفت‌انگیز قاب‌های این ترکیب‌بندی را تشکیل می‌دهند. (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۶۴۷)</p>	<p>موزه هنری فیلا دلفیا اوایل سده ۱۰ هجری</p>	<p>اسلیمی</p>	<p>درختی باغی</p>	<p>درختی</p>	<p>۳۰</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۲۷)</p>	<p>حاشیه با پیچ و خم دادن ماهرانه تنه اژدها و سیمرغ‌های چینی در کشاکش گرفت و گیر نشان داده شده است.</p>	<p>موزه لوور از کلیسای نتردام قرن ۱۰ هجری</p>	<p>جانوری</p>	<p>درختی ترنج دار</p>	<p>ترنجی و درختی</p>	<p>۳۱</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۳۳)</p>	<p>گرفت و گیر جانوران در داخل قاب‌های گرداز نظر پردازش مشابه تصاویر فرش ترنج‌دار موزه ویکتوریا و آلبرت است. (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۶۵۰)</p>	<p>موزه متروپولیتن، نیویورک اول سده ۱۰ ه</p>	<p>کتیبه‌ای</p>	<p>قاب قابی جانوری</p>	<p>قاب قابی</p>	<p>۳۲</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۴۴)</p>	<p>حاشیه از قاب‌های بازوبندی تشکیل شده است که اسلیمی‌های ماری برگرد آن‌ها حرکتی موج را پدید آورده‌اند.</p>	<p>موزه باردینی، فلورانس دوم سده ۱۰ ه</p>	<p>کتیبه‌ای</p>	<p>ترنجی جانوری</p>	<p>ترنج ترنج و جانوری</p>	<p>۳۳</p>
 <p>(پوپ، لوح ۱۱۵۱)</p>	<p>حاشیه تشکیل شده از اسلیمی‌های پهن گل‌دار که مانند قاب‌های منقش گل‌های شاه عباسی را در میان گرفته‌اند.</p>	<p>موزه منسوجات لیون نیمه دوم سده ۱۰ ه</p>	<p>قابی بندی</p>	<p>جانوری ترنج‌دار</p>	<p>ترنجی جانوری</p>	<p>۳۵</p>

	حاشیه بدون تکرار به همراه خوشنویسی درون قاب‌ها	موزه هنری فیلادلفیا سده ۱۰ هـ	کتیبه‌ای	جانوری ترنج‌دار	ترنجی جانوری	۳۶
(پوپ، لوح ۱۱۵۲)						
	حاشیه بدون تکرار به همراه خوشنویسی درون قاب‌ها	موزه متروپولیتن، نیویورک سده ۱۰ هـ	کتیبه‌ای	ترنجی جانوری	لچک ترنج جانوری	۳۷
(پوپ، لوح ۱۱۵۳)						
	حاشیه بدون تکرار به همراه خوشنویسی درون قاب‌ها	موزه هنرهای اسلامی قاهره سده ۱۰ هـ	کتیبه‌ای	ترنج دار ابری و اسلیمی	ترنجی ابری و ابریشمی	۳۸
(پوپ، لوح ۱۱۵۸)						
	حاشیه بدون تکرار به همراه خوشنویسی درون قاب‌ها و سیمرغ‌های چینی درون قاب‌های مدور	مجموعه علی‌ابراهیم پاشا اواخر قرن ۱۰ هـ	کتیبه‌ای	اسلیمی ترنج دار	ترنجی اسلیمی	۳۹
(پوپ، لوح ۱۱۵۹)						
	حاشیه بدون تکرار به همراه شعری از حافظ درون قاب‌ها	موزه ویکتوریا و آلبرت اواخر سده ۱۰ هـ	کتیبه‌ای	ترنج‌دار افشان جانوری	ترنجی گل و گیاهی	۴۰
(پوپ، لوح ۱۱۶۲)						
	در حاشیه ظریف و پیچیده قالی قرقاول‌ها سینه به سینه بر فراز گل‌های شاع عباسی می‌گردند (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۷۱۰).	موزه متروپولیتن، نیویورک سده ۱۰ هـ	اسلیمی	جانوری	گرفت و گیر جانوری	۴۱
(پوپ، لوح ۱۱۷۷)						
	حاشیه با نقوش ختایی و گل‌های درشت شاه عباسی تزیین شده است و نقوش پرندگان نیز آن‌ها را همراهی کرده است.	در تملک سانجورجی اواسط سده ۱۰ هـ	شاه‌عباسی	افشان اسلیمی	گل و گیاهی اسلیمی	۴۲
(پوپ، لوح ۱۱۷۹)						

	حاشیه ترکیبی از گل‌های درشت شاه عباسی که با شاخه و برگ‌های ختایی پیوند خورده و زمینه را پوشانده است.	در تملک لووی پایان سده ۱۰ هـ	شاه عباسی	افشان شاه عباسی	گل و گیاهی ابری	۴۳
	حاشیه واگیره‌ای و ترکیبی از بندهای اسلیمی گلدار و نقوش ختایی	موزه متروپولیتن نیویورک سده ۱۰ هـ	اسلیمی	افشان	گل و گیاهی ابری	۴۴
	حاشیه پهن قالی با زمینه سورمه‌ای پذیرای مجموعه‌ای از گل‌های درشت شاه عباسی و شاخه و برگ‌های ظریف بوده و با رنگ‌بندی متنوع متن را در بر گرفته‌اند (بصام، ۱۳۸۳: ۸۴).	موزه تیسن بورنمیس، لوگانو سده ۱۱ هـ	شاه عباسی	افشان	گل و گیاهی ابری	۴۵
	حاشیه واگیره‌ای	کاخ سلطنتی استکهلم ربع سوم سده ۱۰ هـ	اسلیمی	شکارگاه	ابری ترنجی نقش انسان	۴۶
	حاشیه واگیره‌ای	موزه گلبنگیان، لیسبون، سده ۱۰ هـ	ختایی جانوری	ترنج‌دار جانوری	لچک ترنج جانوری ابری	۴۷
	نگاره‌های ابری به رنگ آبی روشن روی فرم‌های سینوسی تکرار شده است.	مجموعه یوهان شوارتزبرگ اول سده ۱۰ هـ	سینوسی دوگانه	درختی ترنج‌دار حیوان‌دار	ترنجی درختی جانوری	۴۸
	طاووس‌ها و سیمرغ‌های به صورت جفت جفت در حاشیه تکرار شده است.	موزه هنرهای اسلامی برلین سده ۱۱ هـ	جانوری	لچک ترنج جانوری	لچک ترنج جانوری	۴۹

	در حاشیه حرکت سیمرغ‌های چینی به همراه طاووس‌های متقابل درون قاب‌های مدور و صحنه گرفت و گیر حرکت و جنب و جوشی خاص به آن بخشیده است.	موزه میهو، کیوتو اواخر سده ۱۰ هجری	قابی	شکارگاه	لچک ترنج جانوری	۵۰
	در حاشیه قاب‌های مدور به طرز هنرمندانه‌ای ابداع شده‌اند. افعی‌های حلقه زده بر گرد یکدیگر جایگزین قاب‌های مدور شده و سیمرغ‌ها درون قاب‌های مستطیلی قرار گرفته‌اند. (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۷۰۲).	مجموعه دوک باکلو و کوبن‌زبری سده ۱۰ ه	کتیبه‌ای	قاب قابی نقش انسان	قاب قابی	۵۱
	حاشیه پهن قالی ترکیبی از قاب‌های بادامی شکل دارد که به صورت یک در میان جدال شیر و اژدها و صید غزال را به نمایش گذاشته‌اند. حدفاصل بین قاب‌ها نیز با نقوش سیمرغ و درندگاه پوشیده شده (بصام، ۱۳۸۳: ۸۷).	مجموعه تیسن بور نمیس، لوگانو اواخر سده ۱۰ ه	قابی	ترنج دار جانوری	ترنجی جانوری	۵۲
	حاشیه ترکیبی از بندهای اسلیمی گل‌دار و نقوش ختایی است و گل‌های شاه عباسی در میان قاب‌های بادامی شکل آن خود نمایی می‌کند. (بصام، ۱۳۸۳: ۸۶).	موزه هنرهای دستی وین - قرن ۱۱ ه	قابی بندی	ترنج در ترنج	قالی موج دریا	۵۳
	حاشیه پهن هماهنگ با متن با استفاده از گل برگ ختایی و نقوش حیوانی تزیین شده است (بصام، ۱۳۸۳: ۴۰).	موزه هنرهای تزیینی پاریس اوایل قرن دهم ه	ختایی جانوری	ترنج‌دار	قالی ترنج و باغ	۵۴
	حاشیه پهن قالی با زمینه‌ای سورمه‌ای مزین به قاب‌هایی شبیه به سرپند اسلیمی است که به وسیله دو اژدها به وجود آمده است... (بصام، ۱۳۸۳: ۶۱).	موزه فرش ایران نیمه دوم قرن دهم	بر مبنای متن (اژدها)	گرفت و گیر	قالی ابریشمی حیواندار	۵۵
	حاشیه با ترکیبی از قاب‌های بزرگ منقش به گل شاه عباسی و برگ‌های ختایی شکل گرفته و با اسلیمی ماری و بندهای پهن اسلیمی گلدان تزیین شده است (بصام، ۱۳۸۳: ۶۴).	موزه هنرهای دستی وین قرن دهم هجری	قابی بندی	افشان	افشان حیوان‌دار	۵۶

مورد بررسی قرار گرفت. نمودار ۱ میزان کاربرد هر نقش را به تفکیک نشان می‌دهد و مشخص می‌کند که در بین

تعداد حاشیه‌های به کار رفته در قالی‌های مذکور بر اساس اسامی یاد شده شمارش و در نمودارهایی میزان کاربرد آن‌ها

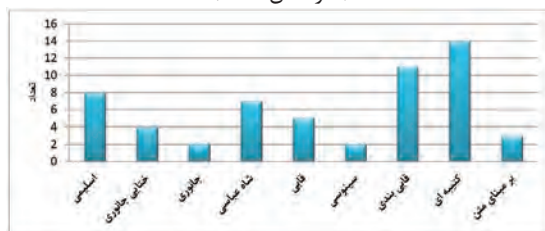
نتیجه‌گیری

طرح، نقش حاشیه و متن قالی، معمولاً از یک ساختار یکسان نشأت می‌گیرند و حاشیه به انحای گوناگون تابع متن قالی، یا با تبعیت مستقیم و یا غیر مستقیم است. حاشیه در رساندن پیام، یاری دهنده متن است و نقوش این دو لازم و ملزوم یکدیگر هستند و به نوعی هر یک بدون دیگری جاذبه‌ی بصری خود را از دست می‌دهند. هنرمندان در دوره‌های گوناگون با بهره‌گیری از خلاقیت خویش حاشیه‌های متناسبی را در تعادل لازم با متن قالی طرح کرده‌اند. حاشیه‌های قالی دوره صفوی نیز به همین منوال هستند. تنوع حاشیه‌ها در این دوره از لحاظ وضعیت بیشتر به صورت حاشیه‌های سه‌گانه و ساده‌اند، گاهی به شکل مداخل و مرکب هستند اما نقش‌های به کار رفته در آن‌ها کاملاً از هم متفاوت‌اند، همچنین از لحاظ تکرار اکثراً واگیره‌ای هستند، البته حاشیه‌های کتیبه‌ای که دارای خطوط نوشتاری هستند جزء حاشیه‌های بدون تکرارند. حاشیه‌ها به نسبت متن پهن‌ترند و در طراحی آن‌ها اصول تقسیم بندی حاشیه‌ها و تناسبات معمول امروزی به کار نرفته است. حاشیه‌های کوچک اکثراً نقش‌های متفاوت دارند و حاشیه‌ی کوچک بیرونی پهن‌تر از حاشیه‌ی کوچک درونی است. نقش‌های حاشیه پهن متناسب با نقش زمینه قالی طراحی شده‌اند و بیشتر طرح‌هایی که در حاشیه‌های این دوره به کار رفته است: طرح‌های کتیبه‌ای، شاه‌عباسی، اسلیمی و قالی‌بندی است که به همراه نقوشی از سر حیوانات، انسان، فرشته و موجودات افسانه‌ای طراحی شده‌اند.

بر اساس بررسی‌های جامعه آماری از بین نقوش ذکر شده، حاشیه‌های کتیبه‌ای با ۲۵٪ و قالی‌بندی ۲۰٪ بیشترین میزان کاربرد را دارند و حاشیه‌های سینوسی با ۴٪ جزو کمترین نقوش به کار رفته در حاشیه‌ها هستند. همچنین کاربرد زیاد حاشیه‌های کتیبه‌ای منظوم در قالی‌ها مؤید ارتباط و پیوند بین رشته‌های متفاوت معماری و خوشنویسی و ادبیات است. فرم قاب‌بندی‌ها و کادرها در حاشیه قالی شباهت بسیاری با هنر کاشی‌کاری و کتیبه‌نگاری‌های معماری دارد. به جز نقوش گیاهی، اسلیمی و ختایی میزان استفاده از سایر عناصر تزئینی در حاشیه‌ها را نشان می‌دهد که نقوش پرندگان و جانوران به

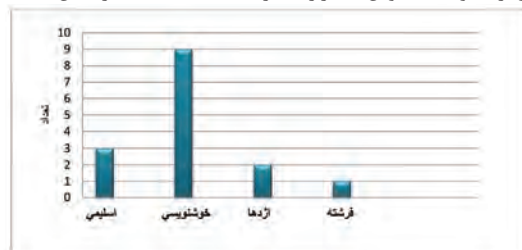
کلیه حاشیه‌ها، نوع کتیبه‌ای با ۱۴ مورد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. بعد از حاشیه‌های کتیبه‌ای، حاشیه قابی‌بندی و اسلیمی در درجه بعدی از نظر میزان تکرار قرار دارند.

نمودار ۱- انواع طرح‌های حاشیه در قالی‌های صفوی بر اساس میزان کاربرد (نگارندگان: ۱۳۹۱)

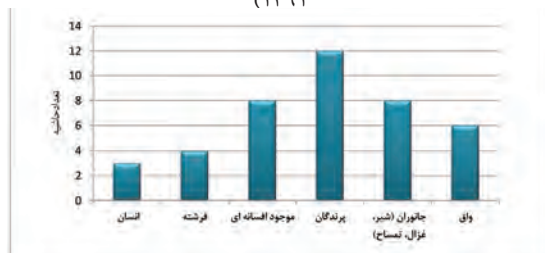
همچنین براساس نمودار ۲ مشخص شد در اکثر قالی‌ها، حاشیه‌های کتیبه‌ای همراه با خوشنویسی استفاده شده‌اند و بقیه نقوش مانند اژدها، فرشتگان بالدار و اسلیمی کمتر تکرار شده‌اند. بیشتر متون خوشنویسی را اشعار تشکیل می‌دهند.

نمودار ۲: توصیف نقوش به کار رفته در حاشیه کتیبه‌ای (نگارندگان: ۱۳۹۱)

نمودار شماره ۳ میزان کاربرد عناصر غالب به جز گل‌های شاه عباسی در حاشیه‌ها را به تفکیک نشان می‌دهد، که در بین عناصر به کار رفته، انواع پرندگان با ۱۲ مورد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین موجودات افسانه‌ای مانند اژدها و حیوانات ترکیبی (سر اژدها بدن گاو) نیز در حاشیه ۸ مورد از قالی‌ها دیده می‌شود.

نمودار ۳: میزان کاربرد عناصر اصلی غیرگیاهی در انواع حاشیه‌ها (نگارندگان: ۱۳۹۱)

ترتیب با ۲۹٪ و ۲۰٪ بیشترین استفاده و نقش فرشته و انسان با ۱۰٪ و ۷٪ کمترین میزان کاربرد را داشته‌اند. کاربرد پرندگان و حیوانات زیبا در کنار موجودات اساطیری و افسانه‌ای چه بسا ارادت و توجه هنرمند به مسائل زمینی و ماورائی به طور

همزمان را نشان می‌دهد.

برخی از حاشیه‌ها گوشه‌سازی درستی ندارند و واگیره حاشیه هر جا به کناره قالی رسیده قطع شده و در جهت دیگر امتداد یافته است که از نقاط ضعف این قالی‌ها به شمار می‌رود.

منابع

۱. آذریاد، حسن و فضلالله حشمتی رضوی. (۱۳۷۲). *فرشنامه ایران*. تهران: موسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۲. ادواردز، سیسیل. (۱۳۶۸). *قالی ایران*. مترجم: مهین دخت صبا، تهران: فرهنگسرا.
۳. بصام، س.ج. و دیگران. (۱۳۸۳). *رؤیای بهشت (هنر قالی بافی ایران)*. جلد اول، تهران: سازمان اتکا.
۴. پوپ، آرتر اپهام و فیلیپس آکرم. (۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*. گروه مترجمان، جلد ششم، تهران: علمی و فرهنگی.
۵. حصوری، علی. (۱۳۸۲). *مبانی طراحی سنتی*. چاپ اول. تهران: نشر چشمه.
۶. دانشگر، احمد. (۱۳۷۲). *فرهنگ جامع فرش ایران*. چاپ اول. تهران: انتشارات دی.
۷. ----- (۱۳۹۰). *فرهنگ جامع فرش یادواره «دانشنامه ایران»*. تهران: انتشارات یادواره اسد
۸. رشادی، حجت الله؛ مرآئی، محسن. (۱۳۹۶). «بررسی جایگاه حاشیه در فرش‌های تصویری دوره قاجار»، *مجله گلجام*، دوره ۷، شماره ۲۰، صص ۵۷-۷۲.
۹. رهبرنیا، زهرا؛ پور یزدان پناه، بهاره. (۱۳۸۹). «تحلیل نقش و قاب حاشیه در فرش‌های عشایر افشار در تلفیق نگرش جورج زیمل و رویکرد بازتاب»، *مجله گلجام*، دوره ۳، شماره ۱۵، صص ۱۰۳-۱۲۶.
۱۰. ژوله، تورج. (۱۳۹۰). *پژوهشی در فرش ایران*. تهران: یساولی.
۱۱. صمیمی اول، محمد. (۱۳۸۳). *اصول و مبانی طراحی فرش ایران*. تهران: نشر عابد.
۱۲. صور اسرافیل، شیرین. (۱۳۷۱). *طراحان بزرگ فرش ایران*. چاپ اول. تهران: انتشارات سروش.
۱۳. نیرومند، پوراندخت. (۱۳۸۶). *آموزش هنر قالی بافی*. تهران: بازتاب.
۱۴. وکیلی، ابوالفضل. (۱۳۸۲). *شناخت طرح‌ها و نقشه‌های قالی ایران و جهان*. تهران: انتشارات نقش هستی.
۱۵. نصیری، محمد جواد. (۱۳۸۲). *فرش ایران*، تهران: پرنگ.